

արուեստահանդիսին գնացողներուն թիւը եղեր է 6 միլիոն 39,195 հոգի, այսինքն

Մայիսի մեջ.	706,438
Յունիսի մեջ.	1,156,255
Յուլիսի մեջ.	1,515,176
Օգոստոսի մեջ.	1,025,438
Սեպտեմբերի մեջ.	1,156,251
Հոկտեմբերի մինչև կեսը	705,657

Ընդ ամենայն 6,039,195

Դեննք քէ ամեն այցելու երեք երեք անգամ ենք մտած ըլլայ, ըսել է քէ 2 միլիոն նոր հանդիսականք մտեր են հանդէսը տեսնելու: Հապա սրջափ աւելի մարդ պիտի գայ Փարիզ, երկարողիներուն դիւրութեանը, եւ Լոնտրային նայելով՝ ապրուստի ամնութեանը պատճառաւ:

Գալ ամսատետրին մեջ կըղեննք արուեստահանդիսին բացուելուն ստորագրութիւնը եւ ուրիշ գիտելիք:

Գ. ՀԱՆԳԻՍԱՐԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՇԷՆ ՄԱՐԳԿԱՆ.

ՍԱՄՈՐԱՏԷՄ, ՄՈՒՐԱՏ ԵՒ ՎԱՐԺԱՐԱՆ ՆՈՐԱ, ԵՒ ՎԵՐԱՏԵՍՈՒՉ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻՆ.

Հ. ՍԱՐԳԻՍ ՎԱՐԳԱՊԵՏ ԹԷՈԴՈՐԵԱՆ.

SAMUEL MOORAT, SON COLLÈGE ET LE DIRECTEUR
DU COLLÈGE,
LE R. Dr SARKIS THÉODORE.

Հայաստան աշխարհը ինչպէս հին ատեն՝ այսպէս ալ նոր ատեններս այնպիսի գերագոյն մարդիկ ունեցեր է որ արժանի եղեր են « Հայր հայրենեաց » ըսուելու. պատուաւուն մը որ քան զայն գեղեցիկը չկրնար մեկու մը տրուիլ որ եւ իցէ տեղ: Հնոյն Հայաստանի այսպիսի պատուաւոր սերնդոցը մեջ աւելի նշանաւոր են անոնք որ իմաստուն, նախատես, անխոնջ մշակաց պէս, ոչ միայն երեսէ չեն ձգեր կարկտահար եւ խոպանացեալ գետինը, այլ եւ կըծողվեն կործանեալ ծառոց բարձր ընձիւղները, փափուկ ձիւղերը, կըհոգան կըխնամեն, եւ զանոնք մեյմեկ աղուոր ու փառաւոր զարդեր կընեն բնութեան: Հնձոց մեջ ամենէն առատները փոքորիկէ զարնուածներն են. մարդկային փոքորիկները, մեծամեծ տերութեանց յեղափոխութիւններն ալ, հարուածեալ ազգաց համար մեյմեկ սրբազան նշաններ են, որով իրենց միտքը կաճի, հոգին կըգործանայ, եւ մարտիրոսութեան պսակը միանգամայն արմատենի կըլլայ յաղթութեան:

Այսպէս անհայն մարդկային ազգիս գերագոյն խնամակալները դպրոցներ կըհաստատեն, եւ անոնց մեջ կընաւաքեն ազգին աղքատները, որ Աստուծոյ յուղարկած ճիւղերն են. իրենց ծախքովը կըկերակրեն զանոնք, եւ նոր սերունդ մը կըպատրաստեն՝ իրենց հոյակապ նախնեացը արժանի: Աղքատաց բան սովորեցընելը՝ անոնց

L'Arménie moderne a produit, comme l'Arménie ancienne, des esprits éminents qui ont mérité le plus beau titre qu'on puisse donner à l'homme de tous les pays, celui de — *Père de la Patrie*. Parmi ces dignes enfants de l'antique Arménie, se distinguent surtout ceux qui, à l'exemple des cultivateurs sages, prévoyants, infatigables, loin d'abandonner dans la désolation le champ dévasté par la grêle et la tempête, recueillent les tendres bourgeons, les jeunes rameaux des arbres abattus, les soignent, les cultivent et parviennent à en produire de magnifiques ornements dont la nature se pare avec tendresse et orgueil. Les plus riches moissons sont celles frappées par la tempête. Les orages humains, les révolutions des empires, sont pour les nations flagellées un diplôme sacré où l'intelligence grandit, où l'âme se retrempe, et la couronne du martyr est aussi la palme du triomphe.

Ainsi, ces esprits éminents, tuteurs de l'humanité, fondent des maisons d'éducation, y réunissent les enfants pauvres de la nation — les pauvres sont les envoyés de Dieu — les élèvent à leurs frais, et forment ainsi une nouvelle génération digne de leurs glorieux ancêtres. Instruire les pauvres, c'est les consoler de tout ce qui leur manque: l'étude est la

չքառորութիւնը մխիթարել է, եւ ուսումն է միայն այն հարստութիւնն որ ոչ երբեք կը հատնի: Աղքատաց միտքը լուսաւորելը՝ հարուստներուն ալ լոյս տալ է. եւ բարերար հարուստները կը հասկընան քէ գիտուն աղքատը իրենց հակառակորդ ոսոխ չէ, հապա եղբայր ու բարեկամ է, երբեմն ալ իրենցմէ գերազանց հանճարաւոր մարդ է: Եւ ոչ ապաքէն աղքատաց փոշոտ բազմութեանը մէջէն ելեր են մարգարէներ, բանաստեղծներ, կարգ կարգ իմաստասերներ, պատկերահասներ, արձանագործներ եւ այլն: Կեցցեն ուրեմն բարերարք յետնոց՝ որ ճշմարտապէս առաջինք են՝ քէ տառապանաց եւ քէ հանճարի կողմանէ:

Մարդկային բուսարանաց այսպիսի պատուաւոր հիմնադիրներն եղան Հայոց ազգիս մէջ այս դարու սկիզբները Մուրատեանք, Ռաֆայէլեանք, Լազարեանք եւ ուրիշներ:

Մենք այսօր Սամուէլի Մուրատայ վարքը կը հանենք, եւ աշխարհաշէն մարդկանց բանգարանիս շարունակելով՝ յոյս ունինք որ յիսունէն աւելի այնպիսի Հայկազուններով զարդարենք որ իրենց հայրենեացը մեծամեծ աղեկութիւններ ըրած են մօտ տարիներս:

Ծնաւ Սամուէլ Մկրտիչ Մուրատ՝ Փոքր Ասիոյ եւդոկիա (Թոգար) քաղաքը: Հայրը Շոռոթեցի էր, եւ վաճառականութեան գործերէն ատիպուած էր շատ անգամ երկայն երկայն ճամբորդութիւններ ընելու: Անոր հետ Սամուէլ որդին ալ գնաց Մաճառոստան, եւ հոն Փերովարատին քաղաքը՝ Վենետկոյ Մխիթարեան վարդապետներէն Հ. Կարապետին աշակերտելով՝ իր գեղեցիկ հոգին ազգային դաստիարակութեամբ զարդարեց:

Քանի մը տարի ետքը Վենետիկ գնաց հօրը հետ, եւ սրբոյն Ղազարու վանքը տեսնելով՝ հասկըցաւ քէ Մխիթարեանք որչափ կարող են օգնել Հայոց ազգին մտաւորական վերածնութեանը:

Վենետիկէն ճամբայ ելաւ Մկրտիչ Մուրատը Հնդկաստան երթալու. եւ հասակին ծերութենէն ու նեղութեանց շատութենէն հիւանդացաւ ու վախճանեցաւ Սուրաբ քաղաքը. Սամուէլ պատանին ալ հարկադրեցաւ Մատրաս երթալու եւ օգնութիւն խնդրելու իր հօրը մտերիմ բարեկամներուն մէկէն որ շատ ժամանակէ ի վեր հոն էր:

Վրան երկար ատեն չանցաւ, Վենետկոյ Մխիթարեանցմէ Հ. Պողոս Մեհերեան եւ Հ. Նիկողայոս Բուզայեան վարդապետները հասան Մատրաս:

seule richesse inépuisable; éclairer les pauvres, c'est aussi éclairer les riches; les riches bienfaisants apprendront que le pauvre dont l'intelligence est cultivée n'est plus un adversaire, c'est un frère, un ami. Parfois c'est un homme supérieur, un génie. N'est-ce pas des rangs poudreux des pauvres que sont sortis les prophètes, les poètes, les penseurs sous toutes les formes, peintres, sculpteurs, etc.?

Gloire donc et reconnaissance aux bienfaiteurs des derniers, qui sont vraiment les premiers et par les douleurs et par le génie!

Parmi ces honorables fondateurs de pépinières humaines, nous admirons, dans les premières années de notre siècle, les Moorat, les Raphaël, les Lazareff et autres.

Nous donnons aujourd'hui la biographie de Samuel Moorat: nous continuerons notre galerie d'hommes utiles, et nous espérons qu'elle sera ornée de plus de cinquante Arméniens, qui ont rendu à leur pays, dans ces derniers temps, les plus éclatants services.

Samuel Meguerditch (Jean-Baptiste) Moorat naquit à Tokat, dans l'Asie-Mineure. Les affaires commerciales de son père, Arménien de Schorot (dans la Grande-Arménie), l'obligeaient à de fréquents et lointains voyages: le jeune Samuel fut donc emmené en Hongrie. Ce fut là, à Peterwardein, qu'un religieux de l'ordre des mekhitaristes de Venise, le R. P. Garabed, versa dans cette belle âme le bienfait d'une éducation nationale.

Il fut conduit, quelques années plus tard, à Venise, et put se convaincre, en visitant le couvent de St-Lazare, du rôle immense réservé aux mekhitaristes dans la régénération intellectuelle de la nation arménienne.

De Venise s'étant embarqué pour les Indes, M. Moorat père, affaibli par l'âge et par ses longs travaux, mourut à Surate; et le jeune Samuel fut contraint de se rendre à Madras, pour demander appui et protection à un intime ami de son père, fixé depuis longtemps dans les Indes.

Peu de temps après arrivèrent à Madras les pères Paul Méhérian et Nicolas Pusani, mekhitaristes de Venise. Le but de leur voyage était de faire une

Իրենց ճամբորդութեան վախճանն էր՝ ստակ ժողովել Հնդկաստանի ազգայիններէն որպէս զի անով աղքատ տղայոց համար դպրոց մը բացուի։ Սամուէլ Մուրատ պատանին շատ հաւնեցաւ այն գեղեցիկ դիտաւորութեանը, որ իրեն ալ փափաքած բանն էր. խօսք տուաւ անոնց որ իրէ Աստուած իր գործերուն յաջողութիւն տայ, ունեցած հարստութեան մէկ մասը այն խորհրդոյն գործադրութեանը բանեցրնէ։ Լսեց Աստուած Սամուէլի

quête dans les Indes, afin d'en employer le produit à fonder une école destinée à l'éducation des enfants pauvres de la nation arménienne. Le jeune Samuel Moorat sympathisa vivement avec un projet si noble, si conforme à ses propres désirs; il s'engagea, par une promesse formelle, dans le cas où ses affaires prospéreraient, à coopérer à une si belle œuvre par le don d'une partie de sa fortune. La Providence accueillit le vœu du jeune Samuel Moorat, la bénédic-

Սամուէլ Մուրատ, հիմնադիր ազգային վարժարանին ձր Ի Փարիզ։

փափաքը, եւ այնպէս օրնեց անոր ձեռք զարկած աշխատութիւններն որ կրցաւ իր վնասնձնական խոստմունքը կատարել։

Խնդիրքը ընդունելի ըլլալով՝ փեսայացաւ Աննա օրիորդին որ Ադա եղուարդ Ռաֆայէլ անունով հարուստ վաճառականին անդրանիկ աղջիկն էր։ Քիչ ատենէն Ադա եղուարդը Անգղիա երթալ ուզելով՝ ճամբան վախճանեցաւ։

Յիսունըջօրս տարեկան հազիւ եղած էր Սամուէլ Մուրատ, այն ազնիւ հոգին, երբ գուշակեց թէ իր պատուաւոր, արդիւնատու եւ բաղդաւոր կենաց

tion du ciel favorisa toutes ses entreprises, et il put réaliser sa promesse généreuse.

M. Moorat demanda et obtint la main de Mlle Anne, fille aînée de M. Edouard Raphaël, riche négociant arménien de Madras, qui, peu de temps après, parti pour l'Angleterre, mourut pendant la traversée.

A peine âgé de 34 ans, Samuel Moorat, cette âme d'élite, vit approcher le terme de sa vie, de cette vie honorable, laborieuse et fortunée. A ce moment su-

վախճանը մօտենալու վրայ է: Այն հանդիսական ժամանակը, այն գեղեցիկ օրուան իրիկունը — իր ազգասիրական անմոռաց բաղձանքը կատարել ուզելով — կտակը շարադրեց, եւ մեջը յայտնեց իր վերջին կամքը՝ այն բարեպաշտական գործը՝ հիմնելու՝ որով իր անունը մարդկային ազգի բարեբարաց կարգը պիտի դրուէր:

Անաւասիկ այն կտակին վեցերորդ հատուածը.

« Ես իմ հաշուագրքումն մին որբոց աղքատաց
« եւ տնակաց հաշիւ ունեմ. իմ ստացուածքիցն
« մին հարիւր եւ յիսուն հազար հուն՝¹ հանեն եւ
« տանեն նոյն հաշիւն. եւ յետ ասացեալ հարիւր
« յիսուն հազար հունն ասացեալ հաշիւն տանե-
« լեն, զոր ինչ որ ասացեալ հաշուումն տալիքս
« գումարի՝ ասացեալ գումարի բոլորն քողմանամ
« Հայոց ազգի որբ եւ աղքատ մանկանց դպրա-
« տան շինութեան համար, որ ըստ խորհրդոյ եւ
« միջնորդութեան Վենետիկի Հայոց միանձանց որ
« մի կողմն եւրոպիոյ որ աջողակ համարին գե-
« տին գնեն, եւ ասացեալ գետնի եկամուտն քա-
« նի մանկանց տարեկան ծախուցն որ բաւական
« առի, այնքան Հայոց ազգէն որբ եւ աղքատ
« մանկունք ասացեալ դպրատանն ձրիապէս ու-
« սումն եւ լեզուք ուսանեն եւ դառնան իւրեանց
« հայրենիքն:

« Եւ պարտականութիւն չլինի ասացեալ դպրա-
« տանն ուսանողաց վերայ քահանայ լինելոյ.
« Բայց երբ ոմանք իւրեանց ազատ կաման
« յօժարեսցին քահանայութեան՝ լինիցին:

« Եւ երբ ոմանք հարուստ անձինք եւս ազգես
« Հայոց կամեսցին գմանկունս իւրեանց վերոյա-
« սացեալ դպրատան ուսուցանել, կարող ան՝
« գծախսն հատուցանելով. քանզի դիտաւորու-
« րիւն իմ վասն այս դպրատան շինութեան է
« վասն աղքատ մանկանց ուսուցանելոյ, այսինքն
« վասն նոցա որոց հարքն չքաւորք են. վասն
« ջկարելոյ նոցա գծախսն դպրատան հատուցա-
« նել՝ զանց առնեն ուսմամբ մանկանց իւրեանց,
« եւ անմեղ մանկունքն այնոքիկ մնան գուրկք ի
« յամենայն ուսմանց եւ գիտութեանց, եւ որոյ
« վասն գրեթէ ըստ մեծի մասին անտերունջ ազգս
« Հայոց տգետք են:

« Եւ յուսամ յԱստուած, զի եւ այլք հարուստ
« անձինք յազգես Հայոց՝ յետ ճաշակելոյ գրադ-

prême, à ce soir d'un beau jour, fidèle au vœu patrio-
tique qui l'avait toujours préoccupé, il consigna dans
un testament ses volontés dernières, relativement à
la pieuse fondation qui range son nom parmi ceux
des bienfaiteurs de l'humanité.

Il a dit, donc, dans l'article sixième de son testa-
ment:

« J'ai assigné, dans mes livres de compte, une part
« pour les orphelins et les pauvres.

« On prendra, sur mes biens, cent cinquante mille
« huns¹; on les joindra à cette part, et après que
« les cent cinquante mille huns auront été ajoutés,
« toute la somme qui résultera de cette opération, je
« la lègue pour servir à l'érection d'une école destinée
« aux orphelins et aux pauvres enfants de la nation ar-
« ménienne, afin qu'avec les conseils et par l'inter-
« médiaire des moines arméniens de Venise, soient
« achetées des terres dans telle partie de l'Europe
« que ces moines croiront la plus convenable, et
« qu'avec les revenus de ces terres acquises, soient
« instruits gratuitement dans les sciences et dans les
« langues autant d'enfants pauvres et orphelins de la
« nation arménienne que les revenus des susdits
« biens pourront en entretenir. Ces enfants devront
« ensuite retourner dans leur patrie.

« Les enfants admis dans l'école ne seront pas
« obligés d'embrasser l'état ecclésiastique. Néan-
« moins, si quelqu'un d'entre eux manifestait de sa
« propre volonté la vocation du sacerdoce, son vœu
« pourrait être réalisé.

« Si quelque famille de la nation arménienne vou-
« lait faire élever ses enfants dans la susdite école,
« elle le pourrait moyennant le payement des dépenses
« nécessaires, parce que le but de cette institution
« est de procurer l'éducation aux pauvres, c'est-à-
« dire aux enfants dont les pères sont sans fortune et
« privés de tout moyen de soutenir la dépense de l'é-
« cole; d'où il résulte que ces pauvres enfants restent
« privés de toute doctrine et de toute science, et que
« par suite l'on trouve généralement ignorante notre
« malheureuse nation arménienne déchue.

« J'ai confiance en Dieu et en ce que les autres
« riches de la nation arménienne suivront mon

¹ Հունը Հնդկաստանի ոսկի մըն է որ 9 ֆրանք ու 32 հարիւրորդ կընէ:

¹ Le hun ou pagode-star vaut neuf francs trente-deux cen-
times.

« ցրօրիւն ուսման դպրատանն զորս իմով միջ-
 « նորդութեամբ սկսանի, եւ նոքա իմոց շաղացն
 « հետեւեացեն, եւ այնու կարելի լինիցի սփռել
 « ի մեջ ազգիս, երբ ոչ բոլորովին՝ զոնե ըստ մա-
 « սին, զոյս գիտութեան եւ իմաստութեան. եւ
 « անտերունջ ազգս զարթնուցու՝ ի քնոյ բմբու-
 « րեան եւ աննոգութեան :

« Եւ վասն կառուցանելոյ զդպրատունն եւ ի
 « գործ ղնելոյ զտարեկան եկամուտ զնեցեալ գե-
 « տնոցն, եւ յաղագս տեսակաց ուսման եւ լե-
 « զուաց զորս կամիմ զի ուսանիցին մանկունքն
 « ի յիշեալ դպրատան, եւ վասն որպիսի կարգաւ
 « եւ կանոնիւ առաջացուցանելոյ զդպրատունն
 « եւ որպիսի վարելոյ ընդ նա, գկարծիս իմ յա-
 « տուկ գրեցեալ ներփակեցի ի յայսմ, բողեալ
 « հպատակ ուղղութեան՝ երբ սխալացեալ լինիցիմ՝
 « կտակակատարացն իմոց եւ հարց մխիթա-
 « րեանց, որոց միջնորդութեամբ կամիմ զի կա-
 « ոուցի դպրատունն, զսխալանա կարծեաց եւ
 « կարգաւորութեան իմոյ ուղղել. իսկ երբ կարծիս
 « եւ կարգաւորութիւնն իմ ուղիղ դատեցին, այ-
 « նու ձեռով առաջացցեն : Եւ այսքան առ այս : »

Այս խօսքերէս յայտնի կերեւեալ քե վեհանձն
 բարերարը ինչ լաւ ճանցցած է եղեր իր ազգին
 ընդհանուր վիճակը, եւ կրժտածէ եղեր քե դաստի-
 արակութիւնը՝ իբրեւ աղբիւր ամենայն բարեաց՝
 պիտի նորոգէ բարոյապէս իր հայրենակիցները :

Դիտելու արժանի մեկ բանն ալ այս է որ իր
 բարերարութիւնը Հայոց ազգին ամենայն աղքա-
 տացն ու որբոցը վրայ կըտարածէ՝ առանց խտրու-
 րիւն ընելու անոնց երկրին եւ կամ ծեսերուն
 տարբերութեանցը : Միայն այս կտորը կըպահանջէ
 որ իր վարժարանը ոչ կըբիկոսարան ըլլայ եւ
 ոչ նորընծայարան :

Անկէց տարի մը վերջը վախճանեցաւ Աղա Սա-
 մուէլ Մուրատ՝ ապրիլի 20ին 1816ին : Բայց իր
 բարեգործութիւնը անմահ պիտի մնար. եւ նման
 այն խորհրդաւոր եւ սքանչելի ցորենահատին—
 որ մարդուս ոյժն է—որ իր աճեցուն զօրութեամբը
 հարիւրապատիկ պտղաբերութեամբ մինչեւ յան-
 հունս եւ հունձէ հունձ կըշատնայ, Սամուէլի
 Մուրատայ բարեգործութիւնն ալ դարուց ի դարս
 բազմանալով՝ պիտի կերակրէ աղքատաց հոգին,
 եւ գիտութեանց ու առաքինութեանց աղբիւրնե-
 րովը անոնց ծարար պիտի անցընէ : Աղա Սա-

« exemple après avoir fait l'expérience des avan-
 « tages qui doivent résulter de la connaissance des
 « sciences enseignées dans cette école créée par l'ef-
 « fet de ma volonté et avec mes ressources; j'espère
 « qu'ils aideront à propager par ce moyen les lu-
 « mières de la science et de la sagesse au sein de
 « notre nation, sinon dans tout son ensemble, au
 « moins dans un grand nombre de ses parties, et que
 « notre malheureuse nation pourra, avec l'aide du
 « temps et par l'emploi de ces moyens, sortir de l'i-
 « gnorance et de l'obscurité où elle est plongée.

« Quant au mode d'érection de l'école et à l'admi-
 « nistration des revenus annuels des biens acquis;
 « quant au genre d'éducation que je désire faire
 « donner aux enfants et quant aux règles et à la mé-
 « thode qui doivent présider aux études suivies dans
 « l'école, j'ai consigné mon opinion dans un écrit
 « particulier annexé au présent testament. Je la sou-
 « mets, en cas d'erreurs, à l'amendement de mes exé-
 « cuteurs testamentaires et des pères mékhitaristes,
 « par les soins desquels je veux que le collège soit
 « érigé : ils corrigeront les erreurs de mon opinion et
 « de mes dispositions, s'il y a lieu, ou ils suivront la
 « méthode que j'ai indiquée s'ils la trouvent juste.
 « Voilà tout ce que j'ai décidé sur ce point. »

On voit déjà par ces paroles que le généreux bien-
 faiteur connaissait profondément l'état général de sa
 nation, et pensait que l'éducation, source de tous les
 autres biens, doit régénérer moralement ses compa-
 triotes.

Il est à observer, en outre, qu'il étend sa bienfai-
 sance à tous les pauvres et orphelins de la nation
 arménienne, sans distinction de pays ni de rites
 religieux. Il insiste seulement sur ce qu'on ne fasse
 point de sa fondation un séminaire ecclésiastique ni
 un noviciat monastique.

Une année plus tard, Samuel Moorat n'existait plus :
 il mourut le 20 avril 1816. Mais son œuvre bienfai-
 sante lui survivait, et semblable à ce grain mystérieux
 et providentiel, au blé, force de l'homme, dont l'œuvre
 végétative est centuplée à l'infini, de récoltes en ré-
 coltes, l'œuvre intellectuelle de Samuel Moorat, re-
 produite d'âge en âge, doit nourrir les âmes des pau-
 vres, les désaltérer aux sources fécondes des sciences
 et des vertus.

L'anniversaire du passage de Samuel à la demeure

մուշի յերկինս փոխադրուած օրուան տարեդարձը Հայկազն պատանեաց փառաւոր տօներուն մէկն է:

Սակայն այն օրէն որ այս իր ազգին համար նոր եւ մտաւոր ցեղապետութիւն մը հաստատող անձին բարերար դիտաւորութիւնը յայտնուեցաւ, մինչեւ այն օրն որ իր դիտաւորութիւնը սկսաւ ի գործ դրուիլ՝ շատ տարիներ անցան: Ո՛րչափ խօսակցութիւն, որչափ աշխատանք, ինչ ճանապարհորդութիւններ հարկ եղաւ ընել:

Սամուէլի Մուրատայ ժառանգները, որ միանգամայն իր կտակակատարքն էին, փութացան հրաւիրելու Վենետիկոյ Մխիթարեան հարց միաբանութիւնն որ այն բարեպաշտական գործոյն համար սահմանեալ հրիտակը առնուն, եւ հօրերնուն կամքը իրենց հետ մեկտեղ օր մը առաջ կատարեն:

Մխիթարեան միաբանութիւնը կարօտ չեղաւ երկար ատեն փնտռելու իր անդամօք մէջ մէկ անձ մը որ արժանաւոր ըլլայ այն մեծ գործն ինչպէս որ պէտք է ի գլուխ հանելու: Ամենուն աչքն ու ընտրութիւնն ալ մէկէն դարձաւ Վ. Հ. Սարգիս Քեղողորեան վարդապետին վրայ (որ ծնած է Վանայ գաւառին Բաղէշ քաղաքը 1783ին, եւ վաճառած է 1805ին), որուն քաջասրտութիւնը, հայրենասիրութիւնը, հեռատես սրամտութիւնը, եւ անձնուրաց հասարակասիրութիւնը արդէն քաջածանօթ եւ փորձի անկարօտ էին: Իր առաջարկութեամբը ճամբու ընկեր տրուեցաւ իրեն Վ. Հ. Սուքիաս վարդապետը Սոմալեան (որ յետոյ արքեպիսկոպոս եւ ընդհանրական արքայ եղաւ միաբանութեան). անոր հետ ճամբայ ելան յունիսի 16ին 1817ին, եւ հասան Մատրաս ապրիլի 6ին 1818ին:

Աղա Յովնանէս Մուրատ, իր հօրը կտակակատարաց մէկը, այն միջոցին Անգղիա գնացած զրտնուեցաւ: Այս դիպուածը, եւ ասկէջ ալ աւելի՝ անոր եղբորը՝ Աղա եղուարդ Մուրատին կասկածի երբաւը բէ Մխիթարեանք միտք չունին այն հրիտակին մատակարարութիւնը համարատուութեան ու քրննութեան տակ ձգելու, քանի մը տարի արգելք եղաւ ստրկին այն երկու գործակալաց ձեռքը յանձնուելուն, ուստի եւ հարկադրեցան եւրոպա դառնալու:

Չորս տարի անցնելէն ետեւ, Մուրատեանց ազգատոհմը խնդրեց որ Հ. Սարգիս վարդապետը նորէն յուղարկուի Հնդկաստան, որպէս զի հրիտակին գործողութիւնը լմըննայ: Ճամբայ ելաւ 1824ին, եւ ինը տարի անբիւ նեղութիւն, աշխատանք, վիշտ կրելէն ու հարիւր օր բանտը կենալէն ետեւ՝ հրիտակը ձեռք ձգեց, միաբանութեան ձեռքը հասուց, դարձաւ եւրոպա 1835ին. տեսաւ որ

éternelle est une des fêtes les plus brillantes de la jeunesse arménienne.

Cependant, entre le jour où les généreuses intentions de ce fondateur d'une nouvelle dynastie intellectuelle pour sa nation furent connues, et le jour où ces intentions commencèrent à être réalisées, il s'est écoulé bien des années. Combien de démarches, de travaux, de voyages ont été nécessaires!

Les héritiers de Samuel Moorat, nommés par lui-même ses exécuteurs testamentaires, s'empressèrent d'inviter la Congrégation des pères mékhitaristes de Venise à entrer en possession du legs destiné à la pieuse fondation, et à exécuter ainsi avec leur propre concours et consentement la volonté de leur père.

La Société des mekhitaristes n'a pas eu besoin de chercher longtemps parmi ses membres le personnage digne de remplir le but proposé. Le R. P. Sarkis (Serge) Théodore (né à Bitlis, ville de la province de Van, dans la Grande Arménie, l'an 1783, entré au couvent en 1805), dont le courage, le patriotisme, l'esprit clairvoyant et le dévouement le plus désintéressé avaient déjà été au-dessus de toute épreuve, fut désigné à l'unanimité comme seul capable de conduire à bonne fin la grande entreprise. On lui donna, selon sa proposition, pour compagnon de voyage, le R. P. Sukias Somal (plus tard archevêque et abbé général de la Congrégation); ils partirent pour Madras le 16 juin 1817, et ils y arrivèrent le 6 avril 1818.

M. Jean Moorat, un des exécuteurs testamentaires de son père, venait de partir pour l'Angleterre. Cet événement, et plus encore les soupçons de son frère, M. Edouard Moorat, que la Communauté ne soit pas disposée à soumettre la gestion du legs à aucun contrôle, retarda pendant quelques années l'assentiment de ce dernier à remettre le legs entre les mains des deux procureurs. Ils ont été donc obligés de revenir en Europe.

Au bout de quatre ans, la famille Moorat demanda à la Congrégation d'envoyer aux Indes une seconde fois le R. P. Théodore, pour terminer l'affaire du legs. Il partit en 1824, et après huit ans de peines, de travaux, de souffrances et même d'emprisonnement de cent jours, il obtint le legs, il le transmit à la Congrégation, revint en Europe en 1835, et il trouva l'établissement ouvert depuis trois ans à Padoue, et

վարժարանը երեք տարիէ ի վեր բացուեալ է Փատուա քաղաքին մէջ, եւ ստըկովը երկիրներ զնուեր են քաղաքին շրջակայ տեղուանքը. եւ ինքը դրուեցաւ Վերատեսուի վարժարանին: Արդարութիւնն ալ այնպէս կը պահանջէր, վասն զի մէկը չկար որ կարենար իրեն չափ նախանձայութիւն եւ հոգ ունենալ այն ստըկին մատակարարութիւնը ամենայն զգուշաւոր խղճմտանքով ընելու, որուն համար ինքը այնչափ քրտինք բաժնէր էր: Իրաւ է որ վարժարանին յառաջա-

l'argent converti en fonds de terre dans les environs de la ville, et il fut nommé directeur: ce qui n'était que juste et naturel, parce que personne, mieux que lui, ne pouvait porter autant de zèle et d'empressement pour l'administration consciencieuse d'une œuvre qui lui avait coûté tant de peines. Il est vrai que le succès de l'établissement n'a jamais répondu à ses vues impartiales et à ses désirs bien légitimes; cependant le succès ne dépendait guère de sa bonne volonté ni des fréquentes réclamations qu'il adressa

Հ. Սարգիս վարդապետ Թեոդորեան, Վերատեսուի Մուրատեան վարժարանին.
(կենդանագրեալ յամին 1835.)

ղիմութիւնը ոչ երբեք իր անաչառ սկզբանցը եւ օրինաւոր բաղձանացը հանեմատ եղած էր. բայց այն յառաջադիմութիւնը բոլորովին իր ձեռքը չէր ալ նէ՝ ինքը ոչ երբեք դադրէր էր միտքը յայտնելէն եւ մեծաւորաց ամեն տեսակ պարտուպատշաճ բողոքներն ընելէն այնու համարձակութեամբ որ բազմարդիւն անձանց մաքուր խղճմտանքը միշտ կուտայ իրենց:

Սամուելի Մուրատայ բարեգործութեան պատուհները խիստ խեղճ էին՝ քանի որ այն վարժարանը՝

toujours à qui de droit avec la franchise du plus haut mérite et de la plus pure conscience.

L'œuvre de Samuel Moorat ne donnait pas de résultats satisfaisants tant que le collège, destiné à ré-

որ բոլոր ազգին մէջ եւրոպական ուսմունքն ու կրթութիւնը տարածելու համար եղած էր, վեհանձն բարերարին փափաքանացը համեմատ չէր: Այս արգելքներուն մէկն ալ էր վարժարանին Վենետիկոյ գաւառին մէջ գտնուիլը:

Ծանր պարագաներ, եւ ըստ երեւութիւն Մխիթարեանց բաղձանացը ներհակ՝ բայց ազգին շատ օգտակար, Մուրատեան ազգատոնմին ալ ցանկալի պարագաներ, ստիպեցին միաբանութիւնն որ վարժարանը ի Փարիզ փոխադրուի: Ինքն իսկ վերատեսուէր՝ հետը օգնական ունենալով Վ. Հ. Յովհաննէս վարդապետը Սորկուճճեան, եկաւ

pandre dans la nation arménienne l'instruction et l'éducation européenne, ne répondait pas au but du généreux bienfaiteur. Un de ces obstacles était la situation du collège dans les provinces vénitiennes.

Des circonstances graves, défavorables en apparence aux vœux des mékhitaristes, mais très-heureuses pour la nation, aussi bien que pour la famille Moorat, forcèrent la Congrégation à transférer le collège à Paris. Le directeur lui-même, accompagné du R. P. Jean Sorguggi, s'y rendit en 1844, et fut autorisé d'y établir le collège sous la haute protection de

ՄՈՐԱՏԵԱՆ ՎԱՐՃԱՐԱՆ Ի ՓԱՐԻԶ.

Collège arménien Moorat, de Paris.

Փարիզ 1844ին, եւ հրաման ընդունեցաւ որ հոս հաստատուի Վարժարանը ընդ հովանաւորութեամբ Օսմանեան Դրան եւ տերութեան Գաղղիոյ:

Մուրատեան Վարժարանը 1846ին բացուեցաւ Փարիզու Սեն-ժէրմէն արուարձանին հոյակապ մէկ տանը մէջ որ Նիքոլայի մարքիզէն գնուած էր, եւ սկսաւ ամեն կողմանէ առաջ երթալ. այնպէս որ մէջը կրթուած հայկազն պատանիներն ամեն ժամանակ արժանի եղած են մտադրութեան եւ մեծամեծ գովեստներու քէ այցելուներէն եւ քէ քաղաքական եւ եկեղեցական իշխանաւորներէն: Աշխարհիս ամեն կողմի Հայերն ալ փութացան, մանաւանդ այս վերջի երեք չորս տարիներս, որ իրենց որդիքը մասնակից ընեն այս ազգային եւ

la Sublime Porte et du gouvernement français.

Dès l'année 1846 le collège Moorat, installé dans une magnifique maison du faubourg Saint-Germain, ci-devant hôtel du marquis de Nicolaï, commença à prospérer sous tous les rapports, et les jeunes arméniens élevés dans cette nouvelle maison étrangère d'éducation ont mérité constamment l'attention et les éloges de tous les visiteurs et des autorités compétentes. Les Arméniens de tous les pays s'empressèrent de faire participer leurs enfants aux bienfaits de cette éducation nationale et en même temps civilisatrice, et les premières familles arméniennes y ont en-

միանգամայն քաղաքակիրթ դաստիարակութեան բարեացը, եւ Հայոց երեւելի ազգատոհմները սկսան հոս յուղարկել զանոնք, ինչպէս Գեորգեան Մելգումեանք, Աղեքսանդրիայէն Արքին - Պեյեանք, Կոստանդնուպոլսէն Տիւզեանք, Տատեանք, Աստուածատրեանք, Քեօջեկեանք, Թնկըրեանք, Հասունեանք, Սեղբոսեանք, Գափամաճեանք, Ապտուլլահեանք, Փեշտըմաճեանք, Փորբուքալեանք եւ ուրիշ շատերը. Զմիւռնիայէն Խումարեանք, Մամուրեանք, Աղարեկեանք եւ Տեր-Գասպարեանք. Մոլտաիայէն Պըլլըզեանք, Դրանխօյեանք, Խաչիկեանք, Մսերեանք, եւ ուրիշներ. Արդուինէն Փիլոյեանք, Անկիւրիայէն եւ Պրուսայէն Պոյաճեանք եւ այլն եւ այլն :

Գերշաբդոյ Հ. Սարգիս Թեոդորեան վարդապետը զօրաւոր օգնական ունեցաւ իրեն բաղձանացը կատարուելուն՝ վարժարանին երկու վերջին Ուսումնապետները, այսինքն Հ. Գաբրիէլ Այվազովսքի վարդապետը եւ Հ. Ամբրոսիոս վարդապետը Գալիպոլեան, եւ միւս վարժապետները : Միշտ սիրելի եւ պատկառելի եղած է աշակերտաց, իբրեւ ճշմարիտ երեսփոխան Սամուէլի Մուրատայ եւ երկրորդ հիմնադիր այս բարեգործութեան. եւ հիմա եօթանասունութիւն տարեկան է : Այսպիսի բազմաթիւն անձանց չորս դին զանազան ցած կիրքեր կըծրփին ու կաշկոծին շատ անգամ. ինքը միշտ անոնցմէ վեր ցուցնելով ինքզինքը՝ զարմանալի քաջասրտութիւն մը ունեցած է ամեն ատեն, եւ պատուաւոր ու անըկուն կերպով պաշտպանած է իր ազգին որբ եւ աղքատ տղայոց իրաւունքը :

Յուսանք (արդար մարդը միշտ յուսով պիտի երբայ), յուսանք քե պիտի տեսնէ Սամուէլի Մուրատայ գործը՝ որուն ինքը ճշմարիտ գործակատարն է, անդրդուելի հիման վրայ հաստատուած, եւ պիտի մխիթարուի : Այն մխիթարութիւնը պիտի համարի իր քառասնամեայ վշտաց, աշխատութեանց, տառապանաց եւ ամեն տեսակ հոգոց եւ խնամոց մի միայն փոխարէն այս աշխարհիս մէջ : Այսպիսի դժնդակ ընթացքի մը ծայրը կըտեսնէ հեռուանց իր նպատակը. եւ ինքը միայն իրաւունք ունի անոր հասնելու եւ հոն քիչ մը հոգի առնելու՝ երբ Աստուած ալ կամենայ պարգեւել իրեն քանի մը վայրկեան՝ այն վերջին հանգստնէն առաջ որ մահկանացուաց ամենայն նպատակներէն վեր է :

Արդարութիւնը բնածին է մանկական հասակին : Ոչ երբեք տեսնուած է որ մանկունք անիրաւ դատաստան ընեն : Հայաստանի որդիքը արդէն միացուցեր են Թեոդորեան վարդապետին անունը

voyé leurs enfants, telles que les Melcoum de Téhéran; les Artin-Bey d'Alexandrie; les Duz, les Dadian, les Allahverdi, les Keutchek, les Tinguir, les Hassoun, les Serpos, les Capamagian, les Abdullah, les Pesdimalgi, les Portogalian et beaucoup d'autres de Constantinople; les Chumarian, les Mamourian, les Aghabékian et les D. Gasparian, de Smyrne; les Bouïoukly, les Trankoul, les Christi, les Missir et autres de la Moldavie; les Piloyan d'Artouin, les Boyadjian d'Angora et de Brousse, etc., etc.

Le vénérable P. Sarkis Théodore, aidé puissamment dans ses efforts par les deux derniers préfets des études de la maison, c'est-à-dire par les RR. PP. Gabriel Aïvazovsky et Ambroise Calfa, ainsi que par les autres professeurs, aimé et respecté toujours par les élèves comme le véritable représentant de Samuel Moorat et second fondateur de cette œuvre, est âgé maintenant de soixante-treize ans. Supérieur à toutes les passions qui s'agitent autour de pareils mérites, il a déployé constamment une admirable énergie, pour soutenir honorablement les intérêts des enfants pauvres et orphelins de sa nation.

Il est à espérer (le juste doit toujours espérer) qu'il aura la consolation de voir enfin l'œuvre de Samuel Moorat, dont il est le véritable mandataire, consolidée sur des bases inébranlables. Il doit considérer cette consolation comme l'unique récompense ici-bas, de quarante années de sa vie, consacrées par les peines, les fatigues, les veilles, les soins de toutes les natures et de tous ses instants. Après une carrière si pénible, il entrevoit le but : c'est à lui seul qu'il appartient d'y toucher et de s'y reposer quelques instants si Dieu les lui accorde avant ce suprême repos qui dépasse tous les buts mortels.

L'enfance a la justice innée. On n'a pas d'exemple d'un jugement injuste porté par des enfants. Les enfants de l'Arménie ont uni le nom du R. P. Théodore à celui de Samuel Moorat : de même ils uniront leur

Սամուէլի Մուրատայ անուանը հետ, անոնց յիշատակն ալ պիտի միացընեն եւ անբաժանելի պահեն յաւիտեան: Իրենց սրտին ու մտաց գեղեցիկ կրթութեամբը պիտի ցուցընեն միշտ լուսաւոր երախտագիտութիւն մը, եւ որդիական սիրով ու ինքնաշարժ եռանդով պիտի կրկնեն ամեն ժամանակ իրենց դպրոցական երգոյն ցնծալից յորդորակը.

Կեցցէ՛ զրոհիս հայր Մուրատ,
Ի մեր գնացս անարատ.
Փառաց վեհին զուգական
Կեցցէ՛ Թեոդորեան:

mémoire et ne les sépareront jamais. Par les qualités du cœur et de l'esprit, ils prouveront leur gratitude éclairée, et ils continueront à répéter avec l'élan spontané et enthousiaste d'une reconnaissance filiale le refrain de leur joyeux chant collégial:

Vive Moorat, soutien de notre nation!
Suivant tous nos progrès avec affection;
Mandataire servent du haut rang qu'il honore,
Vive, vive à jamais le Père Théodore!

Դ. ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ.

ԴՐԱՄԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

Ի ՄԻՋԻՆ ԴԱՐՈՒ.

Պարոն Վիկտոր Լանկուա երիտասարդ հնախոյգ, բազմամուտ հայերենագետը, մասնաւոր ու բարեբաղդ եռանդով մը ետեւէ եղած է Կիլիկիոյ հայկական հնութեանց, եւ մանաւանդ մեր կիլիկեցի կամ Ռուբինեան բազաւորաց դրամագիտութեանը: Դադղիոյ տէրութեան հրամանովն ու ծախքովը ուսումնական ճանապարհորդութիւն մըն ալ ըրաւ Կիլիկիա 1852 ու 1853 տարիները, իր հմտութիւնը անով աւելի ճոխացուց, եւ հիմա նոյն ճանապարհորդութեան ստորագրութիւնը պատրաստելու վրայ է. միանգամայն մասնական տեղեկութիւններ ալ կը հրատարակէ հետ զինտե:

Այս տարի մարտ ամսոյն մէջ ի լոյս ընծայեց «Դրամագիտութիւն Հայոց ի միջին դարու» անունով գրուածքը, որոյ նման Հայկական դրամոց վրայ մանրամասն տեղեկութիւն տուող գիրք դեռ չէր եղած: Պարոն Լանկուայի աշխատասիրութեան մէկ մեծ կատարելութիւնն ալ այս է որ ըսած խօսքերուն աղբիւրները ցուցընելը զանց չըներ, եւ իր դատմութեան խոհական եւ լուսաւոր ոճով մը վրայ կը բերէ միշտ տեսածներուն ու լսածներուն վրայ: Ասով հետու կը մնայ ինքը այն օտարագի ճանապարհորդաց ու հեղինակաց բազմութենէն որ փոքր Ասիոյ եւ Հայաստանի ու Տաճկաստանի վրայ գրուածք մը հանելու ատեն՝ շատ անգամ աջ եւ անհակ չեն նայիր, եւ իրենց անհիմն ու

NUMISMATIQUE DE L'ARMÉNIE

AU MOYEN AGE.

M. Victor Langlois, jeune archéologue plein de talent et arméniste distingué, s'occupe, avec une ardeur toute particulière et bien heureuse, des antiquités arméniennes de la Cilicie, et spécialement de la numismatique de nos rois roupéniens. Chargé par le gouvernement français de l'exploration archéologique de la Cilicie, il voyagea dans la Petite-Arménie pendant les années 1852-53; ses actives recherches lui fournirent de nombreux documents précieux pour la science, et, actuellement, tout en publiant des notices particulières, il prépare le rapport de son voyage.

M. V. Langlois vient de publier (au mois de mars) sa *Numismatique de l'Arménie au moyen âge*. Un ouvrage aussi complet et aussi détaillé sur les anciennes monnaies de l'Arménie manquait jusqu'à présent à l'étude numismatique. Le travail de M. V. Langlois se fait remarquer par toutes les qualités qui conviennent aux œuvres d'instruction, par des indications constantes des sources où il a puisé ses renseignements, par des jugements pleins de sagacité sur ce qu'il a vu ou entendu, et par un style toujours clair et facile. Ainsi, il se distingue de toute cette multitude de voyageurs et d'auteurs qui, dans leurs travaux sur l'Asie-Mineure, l'Arménie et la Turquie, ne font guère attention aux détails et débitent devant